

Сергій Володимирович САВЧЕНКО

Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри документознавства та
інформаційної діяльності,
Український державний університет науки
і технологій,
пр. Науки, 4, 49600, Дніпро, Україна

E-mail: serhijs@gmail.com,

Олександр Олександрович МИХАЙЛЮК

Магістр з прикладної математики,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Науки, 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: mykhailiuk198@gmail.com,

Serhiy SAVCHENKO

PhD in History, Associated Professor,
Department of Business Documentation
Management and Information Activity,
Ukrainian State University of Science
and Technology,

Nauka Ave., 4, Dnipro, 49600, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3615-2343>

Oleksandr MYKHAILIUK

Master of Applied Mathematics,
Oles Honchar Dnipro National University,
Nauka Ave., 72, Dnipro,
49000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6903-6295>

УДК 327.2:316.75:930.85

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО САЇДА ТА ЙОГО «ОРІЄНТАЛІЗМУ»

Received 12 May 2024; revised 14 June 2024; accepted 28 June 2024

DOI: 10.15421/342434

Анотація

У статті аналізується вплив концепції орієнталізму Едварда Саїда на сучасну геополітичну ситуацію. Автори стверджують, що критика орієнталізму хоча і мала значний вплив на академічний дискурс та внутрішню політику західних країн, не призвела до фундаментальних змін у глобальній геополітичній стратегії. Розглядаються два ключові аспекти: природний зв'язок між знанням і владою, який неможливо змінити антиколоніальними деклараціями, та зміщення фокусу колоніального дискурсу на нові регіони, зокрема не-західну Європу. Аргументовано думку, що сила сучасної держави полягає у здатності динамічно роздвоювати свій образ на внутрішній та зовнішній, демонструючи різні обличчя суспільству та зовнішнім партнерам. На прикладі США показано, як внутрішній антиколоніальний дискурс співіснує з незмінною зовнішньополітичною стратегією глобального домінування. Стаття підважує ілюзії щодо можливості зміни фундаментальних основ зовнішньої політики США, яка залишається незмінною з 1941 року. Автори наголошують на продовженні стратегії формування глобальної залежності від Заходу. Зроблено висновок про те, що критика орієнталізму нездатна вплинути на трансформації геополітичних інтересів західних держав в сучасному контексті.

Ключові слова: орієнталізм, Едвард Саїд, постколоніальні дослідження, геополітика, колоніальний дискурс.

RETURNING TO SAID AND HIS «ORIENTALISM»

Abstract

This article examines the impact of Edward Said's concept of Orientalism on the contemporary geopolitical landscape. The authors argue that while the critique of Orientalism has significantly influenced academic discourse and domestic policies in Western countries, particularly the United States, it has not led to fundamental changes in global geopolitical strategy. The paper focuses on two key aspects: the natural connection between knowledge and power, which cannot be altered by anti-colonial declarations, and the shift of colonial discourse to new regions, specifically non-Western Europe. The authors posit that the strength of a modern state lies in its ability to dynamically bifurcate its image into internal and external faces, presenting different aspects to its society and foreign partners. Using the United States as a case study, the article demonstrates how internal anti-colonial discourse coexists with an unchanging foreign policy strategy of global dominance. The authors criticize the illusions about the possibility of changing the fundamental principles of US foreign policy, which has remained consistent since 1941. The paper emphasizes the continuation of a strategy aimed

at fostering global dependence on the West, despite anti-colonial rhetoric. The article explores the complex interplay between domestic movements for social justice and decolonization, and the pragmatic realities of international relations. It argues that the deconstruction of Orientalism, while challenging the legitimacy of historical colonial practices, has not transformed the core geopolitical interests of Western states.

The authors contend that the apparent dichotomy between internal anti-colonial discourse and external policy reflects both the complexity and strength of states like the US, where domestic and foreign policies can be shaped by different institutional and ideological forces. The paper also discusses the expansion of the concept of liberal democracy as an export product to regions deemed lacking in popular sovereignty.

In conclusion, the article suggests that the critique of Orientalism, despite its academic and cultural impact, has been effectively neutralized in geopolitical practice. This is achieved through a shift in focus to regions not traditionally considered part of the «old» Western colonies, allowing for the implementation of economic partnership policies without the moral self-flagellation associated with charges of Orientalism. The paper ultimately argues that renaming reality does not change its underlying structure, and that the postmodern belief in the power of language to transform geopolitical realities is akin to magical thinking. It concludes that the critique of Orientalism has not fundamentally altered the eternal principles and interests guiding global geopolitical strategies.

Keywords: *Orientalism, Edward Said, postcolonial studies, geopolitics, colonial discourse.*

Постановка проблеми.

Праця Едварда Саїда «Орієнталізм» (1978) усім добре відома, вона являє собою критичний аналіз того, як Захід (здебільшого Європа і США) сприймає й описує Схід (Близький Схід, Північну Африку та Азію) [Said 1978].

Свого часу ці ідеї викликали широку дискусію і справили значний вплив на гуманітарні та соціальні науки, особливо в галузі постколоніальних досліджень. «Орієнталізм» залишається ключовим текстом для розуміння складних взаємовідносин між Сходом і Заходом, культурними репрезентаціями та політичною владою. Ця тема виявилася цікавою і плідною в дискусіях щодо можливості концептуального розширення первинного сенсу поняття «орієнталізм», потенціалу його застосування як аналітичного інструменту для вивчення «внутрішнього колоніалізму», функціонування дискурсів орієнталізму в країнах, які не належать до Заходу тощо [Etkind 2011].

Нагадаємо коротко в чому полягали головні ідеї. Саїд вважав, що орієнталізм не просто випадкова помилка чи невігластво, а систематична форма домінування та контролю, яка закріплюється через культурні та академічні практики. «Схід (Orient) – це майже цілком європейський винахід, від часів античності він був вмістилищем романтики, екзотичних істот, болісних і чарівних спогадів і ландшафтів, вражаючих переживань» [Said 1978: 1]. Досліджувати уявлений Орієнт

означає колонізувати його реальні простори. Орієнталізм визначається як метод пізнання Сходу, що ґрунтується на спотворених і стереотипних уявленнях. Західні вчені, письменники та художники створюють образ Сходу, який є екзотичним, ірраціональним, примітивним і водночас загадковим і небезпечним. Схід сприймається як «Інший», що протиставляється цивілізованому та раціональному Заходу. Мовиться про сформований за століття колоніалізму єдиний стиль мислення, в межах якого Схід та Захід розрізняються епістемологічно та фізично [Said 1978: 4]. До конструювання такого стилю, утіленого в безлічі текстів, долучилися практично всі західні інтелектуали: від місіонерів до журналістів та етнографів. За словами Саїда, «Схід – це не лише сусід Європи, а ще й місце розташування її найбільших, найбагатших і найстаріших колоній, це витoki європейських мов і цивілізацій, її культурний суперник, а також один із найбільш глибоких та невідступних образів Іншого» [Said 1978: 2].

Цей поділ не лише культурний, а й політичний, що слугує виправданням колоніальної експансії та домінування. Схід змусили бути «орієнтальним», тобто зручним, препарованим об'єктом експлуатації [Said 1978: 8-9]. Покликаючись на ідеї Мішеля Фуко, Саїд вивчає зв'язок між знанням і владою та стверджує, що орієнталістські дослідження створюють і підтримують дискурс, який

санкціонує колоніалізм. Знання про Схід, таким чином, стає інструментом контролю і пригнічення. Культурне панування часто передує і супроводжує політичне та економічне панування. Орієнталізм, таким чином, є частиною ширшої стратегії західного імперіалізму, естафету якого після Франції та Великобританії підхопили США. Роботу пронизує заклик до критичного перегляду західних уявлень про Схід і деконструкції орієнталістського дискурсу. Саїд, при цьому, тверезо оцінює шанси цілковито демонтувати цю споруду, бо «орієнталізм – це не легковажна європейська фантазія з приводу Сходу, але рукотворне тіло теорії і практики, в яке протягом багатьох поколінь надходили значні матеріальні інвестиції» [Said 1978: 6-7]. Ясна річ, інвестиції – це сфера прагматики, а не романтичних марень.

Аналіз публікацій.

Орієнталізм активно обговорюється в науковому і суспільному дискурсі, узяти хоча б безліч присвячених орієнталізму публікацій в «Ab Imperio» [Ab Imperio 2002]. Серед українських дослідників дослідженням орієнталізму присвятили увагу П.Іванишин, Л.Потапенко, В.Кузін.

Мета дослідження.

Ми не ставимо за мету детально аналізувати це дослідження, це вже робили багато разів, акцентуємо на двох моментах, які здаються нам важливими сьогодні – через майже 50 років після появи саїдівської студії.

По-перше, зв'язок між знанням і владою природний і жодні антиколоніальні декларації не здатні його змінити, вони лише його підкреслюють. У світлі сучасних перегонів технологій і технологічного знання виграє той, хто продукує знання, а не лише споживає готовий фабричний продукт. Зміна колоніального дискурсу на антиколоніальний та поява нової публічно схвалюваної риторики насправді принципово нічого не змінюють.

По-друге, колоніальний дискурс, який у контексті викриття Саїда стало неможливо або складно здійснювати щодо класичного й деконструйованого «Сходу», зміщує фокус на те, що є не зовсім «Сходом», але замінює його, – це Європа в широкому сенсі, особливо не-західна, специфічне сприйняття якої, як показав

у своїй праці Ларрі Вульф, було підготовлене «ментальною картою» ще просвітницької доби [Wolff 1994]. Щодо цього простору, слідом за епістемологічною санкцією, виявилось морально і фізично можливим здійснювати той самий орієнталізм у тих самих загальних рисах і проявах. Постколоніальна критика часто не бере до уваги, що процеси домінування можуть набувати нових форм і фокусуватися на інших регіонах і групах, які не входять до «постколоніальної спадщини».

Виклад основного змісту.

Нам видається, що деконструкція орієнталізму і влади, побудованої на ньому, гіпотетично і в іншому контексті могла б призвести до серйозніших наслідків, ніж розмови і нові соціокультурні практики – до трансформації основ держав. Під «іншим контекстом» ми розуміємо країни, в яких історично склався тісний каузальний взаємозв'язок між ідеологією, особистістю правителя і політикою, як внутрішньою, так і зовнішньою. Таких країн у світі абсолютна більшість. Однак критика орієнталізму прозвучала у США, де такого детермінованого взаємозв'язку немає або він дуже слабкий.

Західні країни сформувалися і розвивалися в контексті колоніальних та імперіалістичних практик. Економічне процвітання, культурний вплив і політична міць часто ґрунтувалися на експлуатації та домінуванні над не-західними регіонами. Деконструкція орієнталізму ставить під сумнів легітимність цих історичних практик та їхній тривалий вплив на сучасні інститути та ідеології. Усередині США існує сильний рух за соціальну справедливість, права меншин і деколонізацію. Це виражається в підтримці таких рухів, як Black Lives Matter, і в академічних дискусіях, натхненних постколоніальними теоріями, включно з роботами Едварда Саїда. Американські університети та культурні інституції дедалі більше уваги приділяють питанням расової та соціальної справедливості, колоніальній спадщині та історичній відповідальності. Засоби масової інформації та громадські дискусії часто порушують теми расової дискримінації, спадщини колоніалізму та необхідності виправлення історичних несправедливостей.

Внутрішній дискурс спрямований на боротьбу із системною нерівноправністю, зокрема пов'язаними з патріархальними гендерними ролями, і просування більш інклюзивного суспільства.

Саїд не тільки критикує орієнталізм, а й закликає до перегляду способів, якими Захід взаємодіє з «Іншим». У довгостроковій перспективі це могло б вимагати значних змін у міжнародних відносинах і зовнішній політиці, наприклад, поставити під сумнів легітимність гегемонії Заходу і США, чого, власне, і домагаються їхні геополітичні конкуренти.

У цьому зв'язку варто зробити важливе зауваження. Ті, хто вірить у таку можливість, перебувають у полоні поширених уявлень про державу як систему централізованої влади, що спрямовується правителем або групою правителів, які упосліджують тих, хто не згоден із панівною ідеологією та їхнім тлумаченням основ внутрішньої і зовнішньої політики. Багатьом такі обриси того, що вони звикли вважати державою, здаються цілком нормальними, природними та буденними. Вважається, що сила держави в цьому й полягає: керівник визначає життя всередині країни, нав'язує суспільству свою картину світу, якою б вона не була, і веде суверенну зовнішню політику. Потім приходять інші правителі, який змінює те й інше відповідно до своєї особистої або партійної доктрини.

Насправді – це не сила, а слабкість держави, пережиток вотчинної психології та постстарного ладу. Сила демократичної західної держави – не тільки в тому, що Майкл Манн назвав «інфраструктурною владою» [Mann 1988], до якої далеко багатьом авторитарним системам, а й в умінні показувати різні обличчя: одне, – «турботливе», – своєму суспільству, підлаштовуючись під його прогресивні тренди, інше, – менш «інклюзивне» і більш звичне, – ворогам, зовнішнім партнерам, політичним союзникам. З останніми, як це показує Генрі Кіссінджер в роботі «Чи потрібна Америці зовнішня політика», варто взагалі не церемонитися, бо ті останнім часом показують ознаки невдоволення геополітичним домінуванням США, ставлячи під сумнів спільну безпеку та спільну мету [Kissinger 2001].

Тож єдине, що змінюється зовні під тиском внутрішнього антиколонізаційного дискурсу, – це обсяг поняття «ліберальна демократія», яка, за Френсісом Фукуямою, є єдиною справді легітимною системою правління, що неминуче, за закономірностями ідеологічної еволюції людства, прийде в регіони, які страждають на дефіцит реального народовладдя [Fukuyama 1992]. Спочатку в нього включалася лише свобода слова та релігії, конкурентна політика, процедурна демократія (у класичному розумінні за Йозефом Шумпетером [Schumpeter 1942]), парламентаризм і базові права людини. Нині число обов'язкових компонентів лібералізму, що вкладаються в концепт «універсальні цінності свободи», стало набагато більшим. Відтак і експортувати цей семантично перенасичений продукт стає щодалі важче, як і переконувати в його загальнолюдській природі, але іншої стратегії немає.

Нерозуміння цього факту породжує ілюзії з приводу того, що чергова нова адміністрація щось змінить у зовнішньому курсі, який у своїх фундаментальних засадах не змінювався від 1941 року, коли цілком відійшла в минуле «доктрина Монро». Про цю незмінну і вічну лінію провідний американський геостратег-демократ Роберт Каган пише:

«Глобальна геополітика замінила собою порядок, у якому домінували європейці, і в цій зовсім іншій конфігурації Сполучені Штати опинилися в новому становищі. Тільки США були одночасно і тихоокеанською, і атлантичною державою. Тільки вони зі слабкими сусідами на півночі і півдні і великими океанськими просторами на сході і заході могли спрямувати більшу частину своїх сил для тривалих боїв на далеких театрах воєнних дій, тоді як сама Америка залишалася без серйозних загроз ззовні. Тільки США могли дозволити собі фінансувати не тільки свої власні військові зусилля, а й зусилля своїх союзників, використовуючи свої промислові потужності для виробництва кораблів, літаків, танків та іншої військової техніки, а також виступаючи як арсенал озброєнь для всіх інших країн. Лише вони могли зробити все це, не тільки не зазнавши банкрутства, але,

навпаки, стаючи все багатшими з кожною великою війною. Як зауважив британський державний діяч Артур Бальфур, Сполучені Штати стали “точкою опори“, до якої повернувся решта світу, або, за словами президента Теодора Рузвельта, “точкою рівноваги сил у всьому світі“». [Kagan 2021].

Ніхто і ніколи це положення не змінюватиме на догоду публічним дискурсам для внутрішнього споживання. Зокрема, США не мають наміру поступитися роллю куратора світового порядку або допустити створення багатополюсного світу, реалізуючи в геополітиці концепцію Збігнева Бжезінського. У «Великій шахівниці» (1997), яка й досі входить до числа рекомендованої літератури на сайті ЦРУ, він виклав стратегію, згідно з якою США повинні прагнути будь-якими способами запобігти появі будь-якої сили в Євразії, здатної кинути виклик американській могутності [Brzezinski 1997: XI-XIII]. Ця стратегія передбачає контроль над ключовими регіонами з метою підтримання домінуючого становища США у світі. «Питання про те, яким чином Америка, що має глобальні інтереси, має впоратися зі складними відносинами між євразійськими державами і особливо чи зможе вона запобігти появі на міжнародній арені домінуючої й антагоністичної євразійської держави, залишається центральним у плані здатності Америки здійснювати своє світове панування» [Brzezinski 1997: XI-XIII]. Ідея багатополлярного світу, в якому кілька великих держав мають збалансований вплив, сприймається як виклик і загроза для національної безпеки США.

Таким чином, усередині суспільство підтримує антиколоніальний дискурс і ретельно фіксує релікти колоніальних відносин, а в зовнішній політиці триває стратегія формування глибокої економічної, фінансової, політичної, культурної та технологічної залежності багатьох регіонів світу від США і Заходу, що інтерпретується апологетами як неминучий, закономірний і позитивний аспект глобалізації. Щоправда, так думають не всі. За словами критично налаштованого аналітика цього процесу – Майкла Манна, ми маємо розглядати американські ідеологічні цінності, що

зовсім не є універсальними, як таку саму інструментальну частину глобалізації, як долар, Інтернет чи McDonalds [Mann 2001: 1-16].

Багато хто помічає й усвідомлює цю амбівалентність, що переростає іноді в когнітивний дисонанс. «Чи ще не помер ідеалізм? Чи має просування американських цінностей лібералізму, демократії, прав людини і верховенства права бути основним елементом зовнішньої політики США? Де знайти баланс між принципами та інтересами – одна з найтриваліших дискусій про роль Америки у світі», – так формулюють найскладнішу дилему експерти Інституту Гувера Дерек Шолле і Тод Ліндберг [Chollet, Lindberg 2007].

Генрі Кіссінджер характеризує її як суперечку між ідеалістами та реалістами. Будучи прихильником узгодження морального імперативу та принципу ефективності, він пише про особливий ідеалізм американської нації, яка, розпочинаючи війну, ставить за мету не лише покарання ворогів, а й поліпшення життя громадян ворожої країни, бо вона хоче не панувати, а ділитися плодами свободи. Америка має діяти одночасно морально і прагматично, якщо вона не зуміє поєднати ці речі, вона взагалі не зможе діяти. Причому, жорсткий прагматизм має бути продемонстровано навіть щодо найближчих американських союзників у Західній Європі [Kissinger 2001]. Глобальною ж метою геополітичної стратегії США, за Кіссінджером, є поліпшення життя людства в усьому світі [Kissinger 2014].

Це позірне роздвоєння відображає і складність, і силу США як держави, в якій внутрішня і зовнішня політика можуть формуватися різними інституційними та ідеологічними силами. Внутрішня політика часто перебуває під впливом суспільних рухів та академічних дискусій. Антиколоніальні принципи, виявляючи себе у формі каяття, вибачень та самоосудження, використовуються політиками для посилення своєї внутрішньої легітимності. Однак їхня ж поведінка на зовнішній арені відповідає непорушним стратегічним інтересам країни та її правлячого класу. Вона часто диктується необхідністю швидкого реагування на виклики та загрози, що може вимагати жорстких рішень, які не збігаються з

антиколоніальною риторикою, яку щойно було озвучено перед електоратом.

Та головне, що дає змогу нейтралізувати викривальну стратегію Саїда та інших антиколоніалістів, – це зміна фокусу: проведення «політики економічного партнерства» або «програми сприяння розвитку» щодо країн, які ніколи не входили до числа «старих» колоній Заходу. Саме з цієї причини там може проводитися будь-яка політика з привабливою назвою, без публічних проявів морального самоприниження і без ризику звинувачень від своєї ліберальної громадськості в реставрації орієнталізму. Утім, перейменування реальності нічого не змінює в її структурі. Характерна для епохи Постмодерну віра в силу сказаного слова, щось на кшталт візуалізації – це таке саме

магічне марновірство, як ті, що описані у «Золотій гілці» Джеймса Фрезера.

Висновки.

Таким чином, критика орієнталізму Едвардом Саїдом та його послідовниками, хоч і мала значний вплив на академічний дискурс та внутрішню політику західних країн, особливо США, окрім поступового розширення обсягу та радикалізації експортованих ліберально-демократичних цінностей, не призвела до фундаментальних змін у глобальній геополітичній стратегії. Остання керується зовсім іншими принципами та інтересами, тими, які прийнято називати «вічними». І в актуальній реальності це цілком логічно, враховуючи, що світова ліберальна революція, пророкована Фукуямою, вочевидь ще далека від завершення.

Бібліографічні посилання / References

- Ab Imperio*, 1. (2002). Retrieved May 3, 2024 from <https://www.abimperio.net/cgi-bin/aishow.pl?idlang=2&state=shown&idnumb=15>
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Chollet, D., Lindberg, T. (2007). *A Moral Core for U.S. Foreign Policy*. Retrieved April 21, 2024 from <https://www.hoover.org/research/moral-core-us-foreign-policy>
- Etkind, A. (2011). *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Polity, Cambridge.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Kissinger, H. (2014). *World Order*. New York.
- Kissinger, H. (2001). *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York: Simon & Schuster.
- Mann, M. (1988). The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results. *Idem. States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*. Oxford: Blackwell, 1-32.
- Mann, M. (2001). Globalisation As Violence. *Humanities Lecture Notes*, 1-16.
- Robert, K. (2021). *A Superpower, Like It or Not. Why Americans Must Accept Their Global Role*. Retrieved May 1, 2024 from <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/superpower-it-or-not>
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. New York, Pantheon Books.
- Schumpeter, J.A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper & Brothers.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press.